

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз демографічної ситуації в Україні. Виявлено вплив демографічних чинників на відтворення трудового потенціалу держави. Подано шляхи подолання кризових демографічних явищ.

В статье осуществлен анализ демографической ситуации в Украине. Обнаружено влияние демографических факторов на воспроизводство трудового потенциала государства. Поданы пути преодоления кризисных демографических явлений.

In the article was carried out the analysis of demographic situation in Ukraine. Was found out the influence of demographic factors on the recreation of labour potential of the state. Were given the ways of overcoming of the crisis demographic phenomena.

Ключові слова. Демографічна ситуація, демографічні чинники, трудовий потенціал, демографічна криза, економічно активне населення, рівень трудового потенціалу.

Ключевые слова. Демографическая ситуация, демографические факторы, трудовой потенциал, демографический кризис, экономически активное население, уровень трудового потенциала.

Key words. Demographic situation, demographic factors, labour potential, demographic crisis, economic active population, level of labour potential.

Вступ. Демографічний чинник — один із визначальних для гарантування стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку є надзвичайно актуальними. Їх необхідно розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і, водночас як результат її функціонування.

Проте нинішня соціально-економічна криза ускладнила демографічні процеси, призвела до помилок і проблем, що боліче позначаються на головному суб'єкті нинішніх перетворень — населенні.

Демовідтворювальні процеси в Україні були об'єктом дослідження багатьох вчених ще в роки, коли вона належала до СРСР. Але тодішні наукові розробки потребують на сучасному етапі суттєвого переосмислення у контексті трансформаційних процесів, що відбуваються. Сьогодні особливої уваги заслуговують праці М. Долишнього, С. Злупка, Е. Лібанової, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка, М. Птухи, М. Романюка та ін., в яких здійснено значний вклад у теорію деморозвитку та трудового потенціалу.

Однак треба зазначити, що проблеми впливу демографічних чинників на формування трудового потенціалу залишаються досі недостатньо дослідженими. З урахуванням цього збільшена увага до економічних досліджень різних аспектів функціонування ринку праці, проблеми зайнятості населення, а також демовідтворювальних процесів. Таке вивчення необхідне для встановлення основних напрямів комплексного соціально-економічного розвитку держави, що утворюють підвалини для здійснення управлінських рішень.

Постановка завдання. Комплексне дослідження демографічної ситуації в Україні як основи демографічного параметра трудового потенціалу; аналіз причин та чинників демографічної кризи в країні; вивчення впливу глобалізаційних процесів на демографічний розвиток країни, а також специфіки відтворення трудового потенціалу населення як самостійного явища стосовно загальних соціально-економічних умов.

Результати дослідження. Дослідження показують, що сьогодні Україні загрожує реальна небезпека, катастрофічна і непоправна за наслідками, назва якій — демографічна криза. Найбільшими матеріальними збитками для будь-якої країни світу за будь-яких часів були і є людські втрати. Зменшення тривалості життя, народжуваності, зниження рівня здоров'я нації, зростання еміграції, збільшення смертності населення, його старіння тощо — все це безпосередньо впливає на кількісно-якісний, кваліфікаційно-освітній рівень робочої сили, яка в кінцевому рахунку забезпечує державний та індивідуально-людський добробут.

Чисельність населення, його динаміка і статеві-вікова структура — найважливіші показники демографічної характеристики народонаселення. Важливим є також природний приріст населення.

Від 1993 р. загальна чисельність населення України почала зменшуватися. Цього року в державі народилися 634 тис. осіб, а померли 669 тис. (природне зменшення населення становило мінус 35 тис. осіб). Загальне скорочення чисельності населення (внаслідок природного й механічного відтоку) в 1992 р. дорівнювало вже мінус 117 тис. осіб, в 1993 — мінус 180 тис. У 2000 р. — відповідно 385,1 тис. осіб і 758,1 тис. осіб (мінус 373,0 тис. осіб, або —7,5 %), а в 2013 р. — 503,656 і 662,368 тис. осіб (мінус 158,712 тис. осіб, або —3,5 %) [7].

Найважливішим чинником динаміки загальної чисельності населення України є його природний рух. За останніх 73 роки коефіцієнт смертності практично не змінився (становив 14,3‰ у 1940 р., 14,6‰ у 2013 р.). Проте різко знизився коефіцієнт народжуваності (з 27,3‰ у 1940 р. до 11,1‰ у 2013 р.) і, як наслідок, коефіцієнт природного приросту населення (з 13,0‰ у 1940 р. до —3,5‰ у 2013 р.).

Щодо прогнозу подальшого деморозвитку України, то він доволі невтішний. Відомі різні методи оцінки прогнозу чисельності населення. Вони суттєво відрізняються між собою, що додатково свідчить про об'єктивні труднощі здійснення подібного прогнозу в такій складній сфері, як розвиток населення. З метою уникнення грубих похибок відповідні організації, прогножуючи можливий деморозвиток України, пропонують оптимістичний, песимістичний та проміжний між ними (середній) варіанти такого прогнозу.

З даних табл. 1 видно, що чисельність населення країни за середнім, найважливішим варіантом прогнозів у 2025 р. мала б коливатись у межах від 46,7 до 48,7 млн осіб. Найближчим до дійсності виявився прогноз НДПМЕ. Як цілком правильно відзначають провідні вітчизняні фахівці з теорії народонаселення, зменшення чисельності мешканців країни, що значною мірою зумовлене соціально-економічною кризою, триватиме впродовж усього прогнозованого періоду.

Таблиця 1

ПРОГНОЗНІ ОЦІНКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО 2025 Р., ТИС. ОСІБ [4;5]

Організація	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2025 р.
Середній варіант						
НДПМЕ	49627	48068	4300	936	46674	46706
НІСД	52108	51724	50935			
ООН	50974	50526	50085	49680	49125	48715
МСК СНД	51611	52516				
Бюро цenzів США	50380	50117	49834	49491	49058	48679

Закінчення табл. 1

Оптимістичний варіант						
НІСД	52297	52200	51965			
ООН	51359	51370	51445	51612	51734	52172
РВПСУ			47600			
Песимістичний варіант						
	52001	51382	50241			
ООН	50659	49963	49151	48261	47107	45953
РВПСУ			46100			

Навіть малоімовірне суттєве поліпшення режиму відтворення населення не зможе, очевидно, компенсувати негативного впливу на процес деморозвитку несприятливої вікової структури.

Загалом сучасний тип відтворення народонаселення, найреальнішою перспективою якого, принаймні для економічно розвинутих країн, є нульовий приріст, з усією гостротою поставив проблему значного поліпшення якісних характеристик населення, спроможних забезпечити досягнення оптимального рівня відтворення та використання трудового потенціалу

суспільства. Найбільшої ж гостроти ця проблема набула в Україні, яка невиправдано довго затрималася на стадії перехідного періоду в розвитку економіки та яка фактично позбавлена перспективи нарощування кількісних параметрів розвитку народонаселення як найбільшого чинника формування трудового потенціалу.

Показники народжуваності залежать від конкретних соціально-економічних чинників.

Чи не найголовнішим чинником вважають дохід на одного члена сім'ї. Необхідно особливо відзначити і такий чинник, як рівень освіти жінок. Наступний чинник — житлові умови. Несприятлива демографічна ситуація в Україні й, насамперед, різке зменшення народжуваності пов'язані зі загостренням проблем функціонування сім'ї як осередку відтворення населення, зниженням її демографічного потенціалу. Зайнятість населення також неоднозначно впливає на народжуваність. Особливо треба наголосити на зайнятості жінок. Значне зменшення народжуваності та зростання смертності населення зумовлені погіршенням умов його життя. Зросла смертність серед чоловіків віком понад 40, а серед жінок — понад 50 років.

Досить висока в Україні смертність дітей у віці до 1 року. Зокрема, у 2013 р. вона становила 7,9‰ [7].

Низькі показники народжуваності та зростання смертності свідчать про несприятливу демографічну ситуацію практично на всій території України, крім Закарпатської (природний приріст — +2,9 ‰ у 2013 р.) і Рівненської (+2,5 ‰) областей.

Отже, процес зменшення народжуваності — глобальний і зумовлений багатьма причинами — економічними, соціальними, психологічними, екологічними. Це насамперед зміни в соціальному статусі жінки, розширення сфери її позасімейних інтересів, підвищення рівня освіти і зайнятості. Багаторазове зниження дитячої смертності зробило неактуальним народження багатьох дітей як основи родинного благополуччя та гарантії забезпечення батьків у старості.

Переважно через низьку народжуваність Україна за 1993—2013 рр. втратила понад 6 млн осіб. Криза супроводжується не лише швидким зменшенням народжуваності та, як наслідок, надзвичайно низьким її рівнем, а й деформацією структури народжуваності й народжених (за черговістю, їх розподілом за віком матері, її шлюбним станом та іншими ознаками).

Зниження природного приросту населення спричинює деформацію його вікової структури, зменшення природного приросту людських ресурсів. «Старіння» населення призводить до збільшення демографічного навантаження на працездатних, до певних труднощів у формуванні людських ресурсів і забезпеченні господарства робочою силою, є одним із найтривожніших симптомів погіршення демографічних умов його відтворення. Висока частка осіб у віці, старшому за працездатний, скорочує обсяги трудового потенціалу держави. Якщо частка пенсіонерів серед населення зростає, то молодшого покоління — зменшується. За прогнозами спеціалістів, особи працездатного віку у 2019 р. становитимуть 53,3 %; у 2024 р. — 52,9; у 2029 р. — 53 %.

Складовою розвитку населення і трудового потенціалу є міграція, причини і мотиви якої можуть бути різними. За сучасними статистичними даними можна лише в загальних рисах відтворити обсяги внутрішньодержавної міграції, оцінити її наслідки для економічного розвитку України. Аналіз статистичних даних дає підстави твердити, що чисельність населення в державі постійно зменшується внаслідок міграційного відтоку — у 2013 р. у 10 регіонах країни зафіксовано міграційний приріст населення, у 17 регіонах — міграційне скорочення.

Серед прибулих в Україну впродовж 2013 р. іммігранти з країн СНД становили 58,2 %, решта (41,8 %) — з інших країн. Серед вибулих з України 39,6 % виїхали до країн СНД і 60,4 % — до інших країн [7].

Міграція робочої сили для України несе переважно негативні наслідки, такі як: втрата висококваліфікованих спеціалістів (особливо науковців і фахівців), що спричиняє уповільнення темпів науково-технічного прогресу; втрата конкурентоспроможної робочої сили; втрата іноземної валюти, яка вивозиться іммігрантами; зростання злочинності та соціальної напруженості у суспільстві, яке спричинене міжнаціональними конфліктами; політичні та економічні претензії до України через зростання нелегальної трудової міграції українців; дискримінація та експлуатація українців місцевими роботодавцями; збільшення тиску на національний ринок праці через конкуренцію робочої сили за рубежом.

За прогнозами вчених сальдо міграції населення України поступово зростатиме. Кількість вибулих зменшиться тільки тоді, коли підвищиться рівень та якість життя населення. Для

цього необхідно послабити дії чинників, що стимулюють від'їзд. Тоді сальдо міграції досягне до 2015 р. 50 тис. осіб на рік [2]. Останнім часом велике занепокоєння викликає такий вид міграції, як усиновлення іноземцями українських дітей, що становить загрозу нашому суспільству, адже відбувається значний відтік потенційної робочої сили, спостерігається старіння робочої сили, а нова не поступає в потрібній кількості.

Найновіші цифри викликають тривогу, бо вони підтверджують втрату молодою українською державою трудового потенціалу, що особливо важливо для розвитку її економіки. Навіть без достатньої інформації можна допустити, що в економічно розвинуті країни мігрує найпотужніший, найякісніший (фізично й інтелектуально) трудовий потенціал нації. Більшість мігрантів — це економічно активне населення і населення молодих вікових груп, які мають середню спеціальну та вищу освіту. На жаль, у сучасній Україні відсутня цілісна концепція державної міграційної політики.

Як уже було сказано, однією з основних причин, які стримують розвиток трудового потенціалу в Україні, є демографічна криза. Відбувається звуження демографічної бази відтворення трудового потенціалу через низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, трудову еміграцію працездатного населення, скорочення тривалості життя, погіршення вікової структури, зниження чисельності економічно активного населення, що призводить до щорічного зниження рівня трудового потенціалу та скорочення людських ресурсів.

Аналіз рівня трудового потенціалу України дає підстави стверджувати, що цей показник найповніше відображає потенційні можливості робочої сили, чим ближче значення рівня трудового потенціалу до 1, тим ефективніше використовуються людські ресурси в країні.

З 2000 по 2008 роки спостерігалось постійне зростання рівня трудового потенціалу, а після 2008 року — зниження на 2,4 % (рис. 1). Причиною такого зниження було зменшення кількості зайнятих за рахунок збільшення кількості вивільнених з економічних причин, внаслідок фінансово-економічної кризи в Україні, однак з 2010 року відбувається стабільне покращення рівня трудового потенціалу.

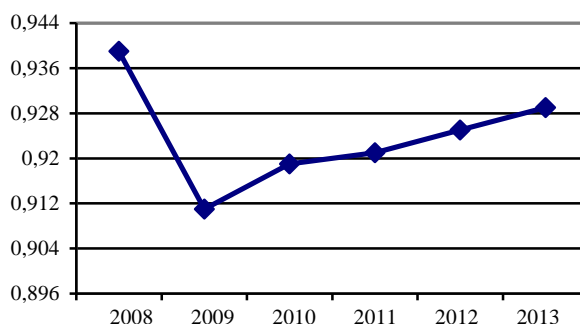

Рис. 1. Динаміка рівня трудового потенціалу України у 2008-2013 рр. [7]

Отже, в Україні відбувається звуження демографічної бази відтворення трудового потенціалу. Основними причинами такої ситуації є: низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, трудова еміграція, погіршення вікової структури. Тому демографічна політика держави повинна забезпечити оптимальне розміщення та ефективне використання наявного трудового потенціалу.

Висновки. Результати аналізу демографічної ситуації, формування трудового потенціалу регіонів, економічних наслідків стабілізації населення на рівні депопуляції свідчать про необхідність розробки як державної, так і регіональної програми розвитку й управління відтворенням населення; важливим завданням держави повинна стати активна демографічна політика. Для цього необхідно: стимулювати підвищення народжуваності; розробити сімейну політику, спрямовану на збільшення дітей у сім'ях шляхом розширення системи матеріального забезпечення вагітних жінок, а також багатодітних сімей; орієнтувати демографічну політику держави на охорону здоров'я громадян; знижувати рівень зайнятості жінок з метою переорієнтації частини з них на обслуговування сім'ї (за допомогою державної соціальної політики); проводити демографічні експертизи сучасних економічних перетворень.

Відтворення населення та трудового потенціалу села повинно вимагати: розширення природної основи відтворення населення і трудового потенціалу через докорінне поліпшення соціально-економічних умов праці і побуту селян; розвиток нових економічних відносин на селі; розширення сфери прикладання праці; формування нових соціальних верств сільського населення.

Значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів потребують керованості з боку держави та розробки системи заходів щодо регулювання зовнішньої міграції. До пріоритетних завдань національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення варто віднести регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних процесів — як трудових, так і стаціонарних; еміграційних процесів (постійних, тимчасових і трудових); внутрішніх міграцій (переселенських, трудових, маятникових і сезонних).

Збереження кваліфікаційного потенціалу держави необхідно розглядати як складовий елемент економічної безпеки держави.

Література

1. Білорус Т. Трудовий потенціал України: сучасний стан та перспективи розвитку / Т. Білорус. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/articles/2012/137/10_137.pdf.
2. Гіпотези перспективних тенденцій міграцій населення до 2050 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.selyam.net/docs/3400/index-39877.html?page=24>.
3. Денисенко, Ю.А. Демографічна ситуація в Україні в контексті соціологічного аналізу / Ю.А. Денисенко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.cgiirbis.
4. Лібанова, Е.М. Демографічні перспективи України: 2000-2075 роки / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, О.В. Позняк, П.Є. Шевчук, В.С. Шишкін // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. — К.: РВПС України НАН України, 1999. — Вип. 11. — С. 126—141.
5. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. — 328 с.
6. Морщенок, Т.С. Демографічні передумови формування трудового потенціалу / Т.С. Морщенок. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Шаульська, Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: Монографія / Л.В. Шаульська. — НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2005. — 502 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2014 р.